

УДК 342.7:351.86:341.231.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.5.30>

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА Й ПРАВА ЛЮДИНИ: БАЛАНС, ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

Погорецький М.М.,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
начальник наукової лабораторії
науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-2888-0911
e-mail: pognikolay@gmail.com*

Ангелуца Н.П.,

*доцент кафедри кримінального права
та кримінології
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0002-8985-3426
e-mail: angel7lyca@gmail.com*

Погорецький М.М., Ангелуца Н.П. Національна безпека й права людини: баланс, правові механізми та міжнародні стандарти

Стаття присвячена комплексному аналізу взаємозв'язку між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини в умовах сучасних багатовимірних загроз. Обґрунтовується необхідність досягнення легітимного балансу між захистом державних інтересів і гарантуванням основоположних прав і свобод через принципи верховенства права, законності, необхідності й пропорційності. Показано, що безпековий порядок денний охоплює військову агресію, гібридні впливи, кібератаки, дезінформацію, корупцію та інституційну слабкість, які у взаємодії формують складний ризиковий профіль держави. З'ясовано, що ефективність відповіді держави визначається якістю правових механізмів: чіткими процедурами доступу до даних і контролю комунікацій, процесуальними гарантіями, незалежним судовим контролем, парламентським наглядом і прозорістю діяльності. Запропоновано класифікацію загроз і злочинів проти основ національної безпеки за об'єктом посягання (суверенітет і конституційний лад; обороноздатність і критична інфраструктура; інформаційна та економічна безпека), що дозволяє адресно застосовувати превентивні інструменти та коригувати політики управління ризиками. Порівняльний аналіз практик демократичних держав підтверджує, що оптимальна модель базується на чітких межах втручання у приватну сферу, багаторівневого контролю та засобах правового захисту для осіб, чиї права можуть зазнавати обмежень. Наголошено, що будь-які обмеження мають бути необхідними, часово обмеженими й пропорційними легітимній меті; їх запровадження повинно спиратися на оцінювання ризиків і належну мотивацію рішень. Практичне значення дослідження полягає у виробленні критеріїв легітимності безпекових рішень, моделі взаємодії держави й громадянського суспільства та рекомендацій щодо гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Зроблено висновок, що стійкість демократичної системи забезпечується не пріоритетизацією безпеки над правами, а створенням правової архітектури, у межах якої безпека слугує гарантією реалізації прав і свобод і зміцнює інституційну довіру.

Ключові слова: національна безпека; права людини; верховенство права; пропорційність; демократичний контроль; парламентський і судовий нагляд; гібридні загрози; кібербезпека; інформаційна безпека; міжнародні стандарти (ЄКПЛ).

Pohoretskyi M.M., Angelutsa N.P. National Security and Human Rights: Balance, Legal Mechanisms, and International Standards

The article offers a comprehensive analysis of the relationship between ensuring national security and respecting human rights amid contemporary multidimensional threats. It substantiates the need to achieve a legitimate balance between protecting state interests and guaranteeing fundamental rights and freedoms through the principles of the rule of law, legality, necessity, and proportionality. The security agenda is shown to encompass military aggression, hybrid influence, cyberattacks, disinformation, corruption, and institutional weakness, which together shape a complex risk profile for the state. The effectiveness of the state's response is determined by the quality of legal mechanisms: clear procedures for data access and communications oversight, procedural safeguards, independent judicial review, parliamentary oversight, and institutional transparency. A classification of threats and crimes against the foundations of national security by the object of encroachment is proposed (sovereignty and the constitutional order; defense capability and critical infrastructure; information and economic security), enabling targeted preventive tools and risk-management policy adjustments. A comparative analysis of democratic practices confirms that an optimal model is based on clear boundaries for interference in the private sphere, multi-level oversight, and legal remedies for individuals whose rights may be restricted. It is emphasized that any restrictions must be necessary, time-limited, and proportionate to a legitimate aim; their introduction should rely on risk assessment and sufficient reasoning. The practical value lies in formulating criteria for the legitimacy of security decisions, a model of interaction between the state and civil society, and recommendations for harmonizing national legislation with international standards. The article concludes that the resilience of a democratic system is ensured not by prioritizing security over rights, but by building a legal architecture in which security guarantees the realization of rights and freedoms and strengthens institutional trust.

Key words: national security; human rights; rule of law; proportionality; democratic oversight; parliamentary and judicial oversight; hybrid threats; cybersecurity; information security; international standards (ECHR).

Постановка проблеми. Національна безпека є ключовою основою існування будь-якої держави, оскільки забезпечує її суверенітет, територіальну цілісність, політичну та економічну стабільність, а також захист прав і свобод громадян. Водночас ефективне забезпечення безпеки не повинно суперечити фундаментальним демократичним принципам, що передбачають дотримання прав людини. Сучасні виклики, серед яких військова агресія росії проти України, кібератаки, гібридні війни, внутрішня політична та економічна нестабільність, вимагають від держави ухвалення рішучих заходів у сфері національної безпеки. Проте такі заходи часто супроводжуються обмеженням певних прав і свобод громадян, що викликає питання щодо їхньої правомірності та відповідності міжнародним стандартам.

Проблема, що постає перед сучасними демократичними державами, зокрема Україною, полягає у пошуку балансу між забезпеченням національної безпеки та захистом прав людини. Надмірне посилення безпекових заходів може обмежувати основоположні права, такі як свобода слова, зібрань і приватність, тоді як недостатня увага до питань безпеки створює умови для дестабілізації, зростання зовнішніх і внутрішніх загроз та підриву суверенітету. Тому важливо визначити правові межі обмеження прав людини в інтересах безпеки, які відповідатимуть принципам пропорційності, законності та необхідності.

Особливу небезпеку становлять зовнішні загрози – збройна агресія, інформаційні війни, кіберзлочинність і економічний тиск, що безпосередньо впливають на стабільність держави та права людини. Водночас внутрішні ризики – корупція, політична нестабільність, слабкість інституцій і діяльність антидержавних угруповань – суттєво ускладнюють забезпечення ефективної системи безпеки. В Україні зберігаються проблеми з належним парламентським і судовим контролем за діяльністю правоохоронних органів і спецслужб, що може призводити до зловживань владою під приводом захисту національної безпеки.

У контексті міжнародного досвіду питання балансування між безпекою та правами людини вирішується через низку механізмів, зокрема ефективний контроль за діяльністю силових структур, запровадження чітких юридичних меж допустимих обмежень прав людини, використання міжнародних стандартів у сфері правового регулювання безпекової діяльності. Законодавчі підходи, що застосовуються у США, Великій Британії та Німеччині, демонструють важливість запровадження

системи стримувань і противаги, що унеможливорює свавільне обмеження прав громадян у сфері безпеки.

Правові підходи до забезпечення національної безпеки повинні відповідати міжнародним стандартам прав людини. Згідно з Європейською конвенцією з прав людини (ст. 8, 10, 11) [1], будь-які обмеження прав і свобод повинні відповідати трьом критеріям: бути законними, необхідними в демократичному суспільстві та пропорційними. Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) показує, що держави не можуть використовувати безпекові заходи як виправдання для надмірного обмеження громадянських прав. Наприклад, у справі «Островський проти Польщі» ЄСПЛ вказав, що навіть в умовах надзвичайного стану свобода слова не може бути обмежена довільно [2].

Дослідження свободи вираження поглядів у контексті національної безпеки показує, що надмірний державний контроль у сфері інформації може перетворити демократичні інститути на інструмент тиску. Обмеження свободи слова є допустимим лише тоді, коли воно безпосередньо спрямоване на запобігання насильству, тероризму чи підриву конституційного ладу. Правовий підхід до захисту безпеки має ґрунтуватися на принципах необхідності, пропорційності та ефективного судового контролю, що забезпечує баланс між суспільними інтересами та правами людини [3].

Таким чином, будь-які заходи, спрямовані на забезпечення безпеки, мають бути збалансованими з дотриманням прав людини.

Мета дослідження. Мета статті – проаналізувати взаємозв'язок між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав людини, визначити основні загрози національній безпеці України, а також дослідити правові механізми їх запобігання та нейтралізації.

Стан опрацювання проблематики. Зважаючи на актуальність проблеми визначення та класифікації злочинів проти основ національної безпеки України, це питання було предметом наукових досліджень вітчизняних правників, зокрема: О.Ф. Бантишева, І.В. Діордіці, С.В. Дьякова, О.Ю. Звонарьова, С.В. Клименка, В.А. Ліпкана, Ю.О. Найдьон, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, В.Є. Скулиша, О.С. Старенького, О.Ю. Татарова, Р.Л. Чорного, А.М. Черняка, О.А. Чувакова, Л.І. Щербини, О.М. Юрченка та інших. Автори аналізували правові аспекти забезпечення національної безпеки та кримінально-правову охорону державних інтересів.

Окрему увагу до проблем забезпечення національної безпеки приділяли також І.І. Цилюрик, О.П. Герасимчук, Н.В. Михайлова, Д.В. Фурманенко, які у своїх дослідженнях акцентували на правових механізмах запобігання загрозам державному суверенітету, а також необхідності вдосконалення кримінального законодавства у цій сфері. Водночас, питання гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами, у сфері національної безпеки, залишаються недостатньо висвітленими.

Виклад основного матеріалу. Національна безпека є ключовою основою існування будь-якої держави, адже її забезпечення гарантує збереження суверенітету, територіальної цілісності, політичної та економічної стабільності, а також прав і свобод громадян. Злочини проти основ національної безпеки, зокрема посягання на територіальну цілісність, державний суверенітет, конституційний лад чи обороноздатність, мають особливий характер, адже підривають засади існування держави та ставлять під загрозу її майбутнє. Їх класифікація та систематизація дозволяє не лише зрозуміти структуру цих злочинів, але й ефективніше здійснювати запобігання, виявлення і розслідування.

Україна перебуває у складному геополітичному становищі, що зумовлює одночасне виникнення зовнішніх та внутрішніх загроз, які суттєво впливають на її національну безпеку. Головною зовнішньою загрозою для України є військова агресія з боку росії, що супроводжується анексією територій, військовими діями, інформаційною війною та економічним тиском. Ця агресія підриває територіальну цілісність, загрожує суверенітету та створює гуманітарну кризу в регіонах, що постраждали від окупації.

Значні ризики також становлять гібридні форми війни, включаючи кіберзагрози, спрямовані на дестабілізацію державних інституцій та критичної інфраструктури, пропаганду й інформаційні атаки, що мають на меті вплив на громадську думку та дискредитацію державних органів, а також втручання у внутрішню політику України через підтримку проросійських політичних сил та фінансування сепаратистських рухів. До внутрішніх загроз належать проблеми, що виникають через політичну, економічну та соціальну нестабільність, а також діяльність суб'єктів, які діють на шкоду національній безпеці.

Основними внутрішніми викликами є корупція та слабкість державних інституцій, що підривають довіру до влади, знижують ефективність управління та створюють ґрунт для впливу зовнішніх сил. Важливим чинником є діяльність сепаратистських угруповань, внутрішніх колабораціоністів, які співпрацюють із зовнішнім агресором, підривають стабільність держави та створюють умови для реалізації деструктивних сценаріїв. Економічні виклики, такі як енергетична залежність, ослаблена економіка через воєнні дії та значний дефіцит бюджету, сприяють уразливості держави. Поглиблення соціальної стратифікації, наявність регіональних диспропорцій та напруження, зумовленого політичними чи мовно-культурними відмінностями, формують сприятливе середовище для зовнішніх ворожих сил, які використовують ці суперечності з метою інформаційного чи політичного впливу на внутрішні процеси держави.

Окрему увагу слід приділити питанням забезпечення пропорційності обмежень прав людини у сфері національної безпеки. Наприклад, у країнах ЄС законодавство містить чіткі положення про межі державного контролю за громадянами. У рішенні «Клас та інші проти Німеччини» ЄСПЛ наголосив, що втручання у приватне життя через електронне стеження є допустимим лише за наявності чітких гарантій від зловживань [4]. Подібні підходи варто застосовувати і в Україні, зокрема шляхом посилення парламентського та судового контролю над діяльністю силових структур, які здійснюють заходи у сфері державної безпеки.

Зовнішні та внутрішні загрози ускладнюють забезпечення стабільності, стримують розвиток держави та послаблюють здатність України ефективно реагувати на сучасні виклики. Вони також негативно впливають на захист прав і свобод громадян, підривають економічну стійкість і створюють ризики для міжнародної репутації України. Подолання цих загроз вимагає скоординованих дій на законодавчому, правоохоронному, економічному та інформаційному рівнях.

Аналіз зарубіжних джерел демонструє кілька підходів до визначення поняття національної безпеки, які відображають різноманіття поглядів на сутність цього явища. Один із підходів акцентує увагу на тому, що національна безпека насамперед полягає у захисті територіальної цілісності та суверенітету держави. У цьому випадку національна безпека ототожнюється з безпекою держави як інституції, яка забезпечує збереження своїх кордонів, політичної незалежності та здатності захищати свої інтереси на міжнародній арені [5, с. 93]. Цей підхід підкреслює важливість протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам, таким як військова агресія, тероризм чи підливна діяльність.

Аналіз наукових праць українських дослідників демонструє, що єдиного підходу до визначення поняття «національна безпека» поки не сформовано остаточно. У різних роботах це поняття трактується як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави та довкілля у ключових сферах життєдіяльності. Такий стан передбачає ефективний захист від внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє забезпечити стабільний, безперервний розвиток України. Національна безпека охоплює широке коло питань, пов'язаних із соціальною, економічною, політичною, інформаційною та екологічною стабільністю, сприяючи збереженню життєздатності держави й суспільства навіть в умовах сучасних викликів [6, с. 179].

Г.П. Ситник підкреслює, що визначення поняття «національна безпека», закріплене у законодавстві, має статичний характер і не враховує динамічності процесів, які впливають на реальну захищеність національних інтересів та цінностей. Водночас, на його думку, цілком правомірно розглядати «національну безпеку» як специфічну соціальну систему, яка охоплює взаємозв'язані елементи, спрямовані на забезпечення стабільності та розвитку держави [7, с. 127].

Нижник Н. та Білоус В. наголошують, що фундаментом національної безпеки є інтереси окремої особи, з яких, у свою чергу, формуються інтереси суспільства та держави в цілому. Вони пропонують підхід, за яким для аналізу системи небезпек національним інтересам доцільно використовувати принцип, за яким загрозам може передувати ризик, а небезпекам – виклик. Такий підхід дозволяє більш глибоко розуміти природу небезпек і будувати ефективну систему реагування [8, с. 213].

При цьому держава розглядається не як самоціль, а як інструмент, покликаний забезпечувати оптимальні умови для розвитку особистості, суспільства та самої держави. Це означає, що головним пріоритетом національної безпеки є створення сприятливого середовища, у якому гармонійно поєднуються індивідуальні, соціальні та державні інтереси. Такий підхід враховує як методологічні, так і практичні аспекти забезпечення національної безпеки, сприяючи формуванню стратегії, яка базується на балансі між запобіганням ризикам і викликам та ефективним реагуванням на них [8, с. 174].

Порівняльно-правовий аналіз є невід’ємною складовою дослідження злочинів проти основ національної безпеки. Законодавства США, Німеччини, Великої Британії та скандинавських країн мають багаторічний досвід формування системи правового захисту державної безпеки, що може стати корисним для вдосконалення українського кримінального законодавства.

Законодавство США чітко структурує злочини проти державної безпеки, виокремлюючи зраду (*treason*) [9], шпигунство (*espionage*) [10], саботаж (*sabotage*) [11] та тероризм (*terrorism*) [12]. Зрада, визначена *Treason Clause* статті III Конституції США, охоплює дії на користь ворога чи ведення війни проти своєї держави та карається лише за наявності беззаперечних доказів. Шпигунство, передбачене *Espionage Act 1917 року*, охоплює передачу або розголошення відомостей, що можуть зашкодити національній безпеці. Саботаж, регламентований розділом 105 Кримінального кодексу США, включає умисне пошкодження чи знищення об’єктів, важливих для оборони держави. Тероризм, відповідно до *USA PATRIOT Act*, визначається як насильницька діяльність, спрямована на вплив на уряд чи населення, і передбачає сувору відповідальність за будь-яку підтримку терористичних структур. У сукупності ці норми формують комплексну систему кримінально-правового захисту, що забезпечує баланс між безпекою держави та дотриманням прав людини.

Законодавство Великої Британії охоплює широкий спектр злочинів проти державної безпеки, зокрема зраду (*treason*), шпигунство (*espionage*) та тероризм, регулюючи їх через низку ключових нормативних актів. *Treason Act 1351* [13] є одним із найдавніших законів, що визначає зраду як діяння, спрямоване проти Корони, включаючи змови, військові повстання або надання допомоги ворогові. *Official Secrets Act 1989* [14] встановлює кримінальну відповідальність за розголошення, зберігання або поширення інформації, якщо це завдає шкоди державним інтересам або може поставити під загрозу національну безпеку. *Terrorism Act 2000* [15] формулює поняття тероризму як використання насильства, залякування чи загрози насильством для досягнення політичних, релігійних або ідеологічних цілей, а також передбачає покарання за фінансування, підготовку чи підтримку терористичної діяльності.

Таке законодавче регулювання утворює цілісну систему протидії загрозам державній безпеці, яка поєднує історичну спадковість британського права з сучасними механізмами запобігання та реагування на злочини проти суверенітету, стабільності та демократичного ладу.

Особливістю британського підходу є концепція «життєво важливих інтересів держави», що включає захист ключових інфраструктур, державних функцій та національної безпеки загалом. Також Велика Британія приділяє увагу попередженню злочинів через систему моніторингу та профілактичних заходів, що посилює ефективність правозастосування.

Німецьке законодавство забезпечує ефективний захист основ національної безпеки через чітко структуровану систему класифікації злочинів, що базується на об’єкті посягання та ступені загрози державному суверенітету. Зокрема, злочини проти державної зради (*Hochverrat*), передбачені розділами 81–82 Кримінального кодексу Німеччини (*Strafgesetzbuch, StGB*), охоплюють дії, спрямовані на насильницьке повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності або усунення федеральних органів влади. Такі злочини спрямовані на захист основ державності, стабільності політичної системи та безперервності демократичного управління [16].

Шпигунські злочини (*Spionage*), урегульовані розділом 98 *StGB*, охоплюють незаконне отримання, передачу або розголошення державної таємниці іноземним розвідкам чи іншим зовнішнім суб’єктам. Закон встановлює кримінальну відповідальність не лише за передачу інформації, а й за спробу її здобуття або сприяння таким діям, що забезпечує високий рівень превенції у сфері інформаційної безпеки [16].

Категорія державної зради (*Landesverrat*), регламентована розділом 94 *StGB*, стосується умисного розголошення або передання державних секретів іноземним державам чи організаціям, що може завдати шкоди зовнішній безпеці Федеративної Республіки Німеччини. Закон розглядає ці діяння як особливо небезпечні для конституційного ладу, обороноздатності та міжнародної стабільності країни [16].

Окремо виокремлюються злочини проти захисту демократичного конституційного ладу, передбачені розділами 84–85 *StGB*, які охоплюють створення, підтримку або пропаганду антиконституційних організацій, а також підготовку чи організацію діяльності, що може порушити функціонування демократичних інститутів. Ці положення покликані запобігати формуванню радикальних рухів і гарантувати стабільність політичної системи [16].

У сукупності зазначені норми створюють цілісну систему правового реагування на загрози державній безпеці, поєднуючи суворі кримінально-правові санкції з превентивними механізмами, спрямованими на збереження конституційного ладу, територіальної цілісності та демократичних цінностей Федеративної Республіки Німеччини. Така класифікація дозволяє чітко розмежувати злочини залежно від сфери національної безпеки, яку вони ставлять під загрозу, та забезпечує можливість для ефективного реагування на виклики, пов'язані із захистом держави.

Досвід демократичних країн демонструє, що заходи безпеки мають супроводжуватися механізмами правового контролю. Наприклад, у Великій Британії існує Інформаційний комісар, який контролює діяльність спецслужб у сфері масового спостереження. В США діє спеціальний Суд з нагляду за зовнішньою розвідкою (FISC), який перевіряє запити спецслужб на перехоплення комунікацій громадян. Запровадження подібних механізмів в Україні дозволило б забезпечити баланс між правами людини та національною безпекою, що є ключовим стандартом демократичних держав.

Ефективна класифікація злочинів проти національної безпеки має враховувати кілька ключових аспектів. По-перше, важливим є поділ злочинів за об'єктом посягання, який охоплює політичну, економічну та інформаційну сфери. Такий підхід дозволяє чітко визначити сфери суспільних відносин, які підлягають кримінально-правовій охороні. По-друге, сучасні виклики, такі як кіберзлочинність і фінансування тероризму, вимагають включення нових форм злочинної діяльності до складу національного кримінального законодавства. По-третє, необхідним є чітке розмежування складів злочинів з урахуванням ступеня їхньої суспільної небезпеки, що сприятиме посиленню ефективності їх попередження та розслідування. Ці напрацювання можуть бути адаптовані до українських реалій, що дозволить значно підвищити ефективність кримінально-правової охорони національної безпеки, враховуючи сучасні виклики та загрози.

Значення класифікації також полягає у створенні основи для науково-методичної роботи. Аналіз системи злочинів і їхньої класифікації дозволяє вдосконалювати підготовку фахівців оперативних підрозділів, формуючи у них навички системного мислення, знання взаємозв'язків між злочинами та розуміння основних тенденцій у кримінальній діяльності. Такі знання сприяють підвищенню ефективності слідчих та оперативних дій, що є особливо важливим в умовах постійного вдосконалення злочинних методів.

Особливу роль система і класифікація злочинів відіграють у контексті інтеграції українського законодавства до міжнародних стандартів. Досвід розвинених країн таких як США, Велика Британія, Німеччина свідчить про ефективність систематизації злочинів за об'єктами посягання, ступенем суспільної небезпеки чи іншими критеріями. Використання таких підходів дозволяє не лише адаптувати українське законодавство до міжнародних викликів, а й створити сприятливі умови для співпраці з іноземними партнерами у сфері безпеки.

Висновки. Забезпечення національної безпеки в умовах сучасних викликів є одним із ключових завдань державної політики, що вимагає врахування як зовнішніх, так і внутрішніх загроз. Баланс між державними інтересами у сфері безпеки та дотриманням прав людини є одним із найбільш дискусійних питань правової науки та державного управління. Надмірне посилення заходів безпеки може призводити до обмеження демократичних свобод, тоді як недостатня увага до безпекових викликів може спричинити дестабілізацію суспільства та підірвати державного суверенітету.

Аналіз зарубіжного досвіду, а також правових механізмів, що діють в Україні, свідчить про необхідність пошуку оптимального підходу до регулювання безпекової політики. Важливими складовими цього процесу є ефективний парламентський і судовий контроль за діяльністю силових структур, запровадження чітких правових гарантій щодо обмеження прав людини в умовах надзвичайних ситуацій, а також використання міжнародних стандартів у сфері прав людини та безпеки. Зміцнення національної безпеки не повинно порушувати основоположні демократичні принципи, зокрема верховенство права, правову визначеність та пропорційність державного втручання.

У сучасних умовах України необхідно продовжувати вдосконалення законодавства, спрямованого на врегулювання механізмів забезпечення безпеки, адаптувати правозастосовну практику до міжнародних стандартів, а також розширювати можливості громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів та спецслужб. Враховуючи глобальні тенденції, включаючи розвиток інформаційних технологій та зростання загроз у кіберпросторі, особливо важливим є створення ефективних механізмів реагування на сучасні виклики, не допускаючи при цьому порушень прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейська конвенція з прав людини. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. (Європейський суд з прав людини). URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (дата звернення: 25.09.2025).
2. Європейський суд з прав людини. Справа «Островський проти Польщі» (Ostrowski v. Poland), заява № 27224/09, рішення від 15 листопада 2011 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107666> (дата звернення: 25.09.2025).
3. Погорецький М.А. Забезпечення особі права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу в кримінальному провадженні в контексті практики Європейського суду з прав людини / М.А. Погорецький, О.В. Саленко // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. – 2020. – Вип. 44. – С. 128–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2020_44_29 (дата звернення: 25.09.2025).
4. Європейський суд з прав людини. Справа «Клас та інші проти Німеччини» (Klass and Others v. Germany), заява № 5029/71, рішення від 6 вересня 1978 року, Серія А № 28. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57510> (дата звернення: 25.09.2025).
5. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2008. 496 с.
6. Актуальні проблеми оцінки ризиків і загроз національній безпеці в контексті євроатлантичної інтеграції України: Наук.-інформ. зб. Вип. 9 / ред.: В.П. Горбулін; Нац. центр з питань євроатл. інтегр.. – К.: Євроатлантикінформ, 2005. – 219 с. – (Дослідж. і розробки у сфері євроатл. інтегр. України).
7. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою України: монографія. Київ: НАДУ, 2004. 407 с.
8. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навч. посіб. для вищ. навч. закл. / Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т.; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України, Акад. держ. податк. служби України. Київ: Преса України, 2000. – 301 с.
9. United States Constitution. Article III, Section 3. Washington DC : National Archives and Records Administration, 1787. URL: <https://www.law.cornell.edu/constitution/articleiii> (дата звернення: 22.09.2025).
10. Espionage Act of 1917 (Public Law No. 65-24, ch. 30, 40 Stat. 217). Washington DC: U.S. Congress, 1917. URL: <https://www.justice.gov/archives/jm/criminal-resource-manual-2062-espionage-act-1917> (дата звернення: 22.09.2025).
11. United States Code. Title 18. Crimes and Criminal Procedure. Chapter 105 – Sabotage (§§ 2151–2156). Washington DC: U.S. Government Publishing Office, 2023. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/part-I/chapter-105> (дата звернення: 22.09.2025).
12. USA PATRIOT Act (Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001, Public Law No. 107-56). Washington DC: U.S. Congress, 2001. URL: <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.htm> (дата звернення: 22.09.2025).
13. Treason Act 1351 (25 Edw. 3 St. 5 c. 2). London: Parliament of England, 1351. URL: <https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw3Stat5/25/2> (дата звернення: 22.09.2025).
14. Official Secrets Act 1989 (1989 c. 6). London: UK Parliament, 1989. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/6> (дата звернення: 22.09.2025).
15. Terrorism Act 2000 (2000 c. 11). London: UK Parliament, 2000. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11> (дата звернення: 10.09.2025).
16. Strafgesetzbuch (German Criminal Code). Hochverrat gegen den Bund und ein Land. Berlin: Bundesministerium der Justiz, 2021. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_81.html (дата звернення: 10.09.2025).